

บทที่ ๒

องค์ประกอบและความเป็นจริงของชีวิต

องค์ประกอบของชีวิต

องค์ประกอบหรือสิ่งต่างๆที่ประกอบขึ้นเป็นตัวตน มี ๕ อย่าง เรียกว่าขั้น ๕ หรือ เบญจขั้น ขั้น หมายถึงพวก หมวคหมู่ กอง กลุ่ม เบญจขั้นจึงหมายถึง ๕ กอง หรือ ๕ หมวคหมู่ที่ประกอบขึ้นเป็นคน ได้แก่

๑. รูปขั้น
๒. เวทนาขั้น
๓. สัญญาขั้น
๔. สังขารขั้น
๕. วิญญาณขั้น

๑. รูปขั้น หมายถึง ร่างกายทั้งหมด ตัวของเราทั้งหมด คือสสารและพลังงานทั้งหมดที่เป็นร่างกายเป็นตัวตน ซึ่งประกอบไปด้วย

- ก. มหาภูตรูป ๔
- ข. อุปาทายรูป ๒๔

ก. มหาภูตรูป ๔ มหาภูตรูป คือ รูปเดิม หรือรูปใหญ่ เป็นคุณสมบัติปฐมภูมิ หรือคุณสมบัติเบื้องต้น(primary qualities) ได้แก่ ธาตุดิน(ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ(อาโปธาตุ) ธาตุไฟ(เตโชธาตุ) ธาตุลม(วาโยธาตุ) รูปร่างหรือรูปขั้นของเรา

ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ นี้ ส่วนที่แข็ง มั่นคง เช่น กระดูก ฟัน คือธาตุดิน ส่วนที่เอิบ
อาบ ซึมซาบ เป็นของเหลวไหลเกาะกุม เช่น เลือด น้ำเหลือง น้ำลาย ฯลฯ คือธาตุน้ำ
ส่วนที่ทำให้ความร้อน ทำให้สุก ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย เช่น อุณหภูมิที่รักษาร่างกาย
ให้อบอุ่น ความร้อนที่ย่อยอาหารคือธาตุไฟ ส่วนที่เป็นสภาวะที่เคลื่อนไหว เช่น ลม
หายใจ ลมในท้อง ลมในไส้ คือธาตุลม

ข. อุปาทายรูป ๒๔ คือรูปที่อาศัยมหาภูตรูป หรือเป็นรูปที่เกิดสืบเนื่อง
จากมหาภูตรูป เป็นอาการของมหาภูตรูป เป็นคุณลักษณะของมหาภูตรูป นับเป็น
คุณสมบัติทุติยภูมิ (secondary qualities) ได้แก่

๑. ตา (จักขุปสาท)
๒. หู (โสตปสาท)
๓. จมูก (ฆานปสาท)
๔. ลิ้น (ชีวาปสาท)
๕. กาย (กายปสาท)

ข้อ ๑ - ๕ รวมเรียกว่า ปสาทรูป ๕ คือประสาทที่เป็น
ธาตุฝ่ายรับสี รับเสียง รับกลิ่น รับรส รับสัมผัส

๖. รูป
๗. เสียง
๘. กลิ่น
๙. รส

ข้อ ๖ - ๙ รวมเรียกว่า โคจรรูป(วิสัยรูป) คือรูปที่เป็น
อารมณ์ ได้แก่ รูปเป็นอารมณ์ของตา เสียงเป็นอารมณ์
ของหู กลิ่นเป็นอารมณ์ของจมูก และรสเป็นอารมณ์
ของลิ้น

๑๐. ความเป็นหญิง (อิติถิภาวะ)

๑๑. ความเป็นชาย (ปรีสภาวะ)

ข้อ ๑๐ - ๑๑ รวมเรียกว่า ภาวรูป

๑๒. ที่ตั้งของจิต (หัวใจ) เรียกว่า หทัยรูป

๑๓. ไหว่กายให้รู้ความ (กายวิญญูติ)

๑๔. ไหว่วาจาให้รู้ความคือพูดได้ (วจีวิญญูติ)

ข้อ ๑๓ - ๑๔ เรียกว่า วิญญูติรูป

๑๕. ภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่ (ชีวิตินทรีย์) เรียกว่า ชีวิตรูป

๑๖. อาหารที่กินเกิดเป็นโอชา (กวฬิงการาหาร) เรียกว่า
อาหารรูป

๑๗. อากาศธาตุ ช่องว่าง เรียกว่า ปริจเฉทรูป

๑๘. ความเบาของรูป (ลหุตา)

๑๙. ความอ่อนหยุ่นของรูป (มฺหุตา)

๒๐. ความควรแก่งานของรูป (กัมมัญญตา)

ข้อ ๑๘ - ๒๐ เรียกว่า วิการรูป

๒๑. ความเจริญหรือขยายตัวของรูป (อุปจยะ)

๒๒. การสืบทอดของรูป (สันตติ)

๒๓. ความเสื่อมทรุดโทรมของรูป (ชรตา)

๒๔. ความสลายตัวของรูป (อนิจจตา)

ข้อ ๒๑ - ๒๔ เรียกว่า ลักษณะรูป

๒. เวทนาขั้นที่ ๓ คือ ความรู้สึกหรือการเสวยอารมณ์ ทั้งสุข(สุขเวทนา) ทุกข์(ทุกข์เวทนา) เฉยๆไม่สุขไม่ทุกข์(อทุกขมสุขเวทนา หรือ อุเบกขาเวทนา)¹ เวทนาแบ่งได้เป็น

¹ อีกแง่หนึ่ง แบ่งเวทนาเป็น ๕ คือ สุข(ทางกาย) ทุกข์(ทางกาย) โสมนัส(ดีใจ) โทมนัส(เสียใจ) อุเบกขา(เฉยๆ)

- ก. เวทนา ๓ คือ
๑. ความรู้สึกสุข (สุขเวทนา)
 ๒. ความรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา)
 ๓. ความรู้สึกเฉยๆ (อทุกขมสุขเวทนา)

ข. เวทนา ๖ คือ เวทนาหรือความรู้สึกที่เกิดจากประสาทสัมผัส

๑. เวทนาที่เกิดทางตา
๒. เวทนาที่เกิดทางหู
๓. เวทนาที่เกิดทางจมูก
๔. เวทนาที่เกิดทางลิ้น
๕. เวทนาที่เกิดทางกาย
๖. เวทนาที่เกิดทางใจ

ค. เวทนา ๑๘ คือ เวทนาหรือความรู้สึกที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ได้แก่

- ทางตา คือ
๑. สุขเวทนา เกิดจากการสัมผัสทางตา
 ๒. ทุกขเวทนา เกิดจากการสัมผัสทางตา
 ๓. อุเบกขาเวทนา เกิดจากการสัมผัสทางตา

- ทางหู คือ
๑. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู
 ๒. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู
 ๓. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู

- ทางจมูกคือ
๑. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก
 ๒. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก
 ๓. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก

- ทางลึ้น คือ ๑. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลึ้น
 ๒. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลึ้น
 ๓. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลึ้น

- ทางกายคือ ๑. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย
 ๒. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย
 ๓. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย

- ทางใจ คือ ๑. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ
 ๒. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ
 ๓. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ

กล่าวก็คือ ตา หู จมูก ลึ้น กาย ใจ (ทวาร ๖) X สุข ทุกข์ อุเบกขา(เวทนา ๓)
 = เวทนา ๑๘

เวทนาคือการเสวยอารมณ์ รับรู้อารมณ์ หรือความรู้สึกว่า สุข ทุกข์ เฉยๆ
 ทุกครั้งเมื่อเรารับรู้ทางตา หู จมูก ลึ้น กาย ใจ เราจะรู้สึกต่อสิ่งที่เรารับรู้มา ไม่ว่าจะสุข
 ทุกข์ เฉยๆ เช่น เห็นดอกไม้สวยงาม เกิดความสุข สบาย เรียกสุขเวทนาที่เกิดจากการ
 สัมผัสทางตา หรือได้ยินเสียงอึกทึก เกิดความทุกข์ ความไม่สบาย เรียกว่า ทุกขเวทนา
 ที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เป็นต้น

๓. สัญญาขันธ์ สัญญาคือความจำได้หมายรู้ การกำหนดรู้ การจำอาการ
 หรือลักษณะของสิ่งที่เรารับรู้ได้ เช่น รู้ว่าเสียงดัง เสียงเบา รู้กลิ่น รู้สี รู้รส รู้ชื่อ รู้
 สัญฐาน และจำได้เมื่อได้ยินเสียงเช่นนั้นอีก จำได้เมื่อได้กลิ่นเช่นนั้นอีก จำได้เมื่อเห็น
 สี เห็นสัญฐาน รูปร่างเช่นนั้นอีก นั่นคือ เมื่ออารมณ์นั้นหรือสิ่งนั้นปรากฏขึ้นต่อหน้า
 ก็กำหนดได้ รู้ได้ จำได้ว่าอะไรคืออะไร สัญญาแบ่งเป็น ๖ ตามทางแห่งการรับรู้ คือ

๑. รูปสัญญา ความหมายรูรูปร่าง เช่น คำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น

๒. สัททัญญา ความหมายรู้เสียง เช่น ดัง เบา ทุ้ม แหลม เป็นต้น
๓. คันธัญญา ความหมายรู้กลิ่น เช่น หอมเหม็น เป็นต้น
๔. รสัญญา ความหมายรู้รส เช่น เปรี้ยว หวาน เค็ม ขม เผ็ด เป็นต้น
๕. โภกฐัพพัญญา ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด เป็นต้น
๖. รัสมัญญา ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่น สวยงาม น่าเกลียด เป็นต้น

๔. สังขารชั้นร์ คือเจตนาหรือเครื่องปรุงแต่งจิตให้เป็นบุญ บาป ให้ดี ชั่ว หรือ เป็นกลางๆ เป็นความนึกคิดที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี(กุศล) คิดไม่ดี(อกุศล) หรือ กลางๆไม่ดีไม่ชั่ว(อัพพยากฤต) เปรียบจิตดั่งน้ำสะอาดไม่มีสี สังขารคือสีต่างๆ เมื่อนำสีผสมลงไปใ้น้ำ น้ำก็จะกลายเป็นสีต่างๆตามที่ผสมลงไป กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า สังขารก็คือ เจตสิก๕๐ นั้นเอง เจตสิกคือธรรมที่ประกอบกับจิต เป็นอาการหรือ คุณสมบัติต่างๆของจิต เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต คับพร้อมกับจิต เช่นเดียวกับ คุณสมบัติของสสารที่เกิดขึ้นพร้อมกับสสาร เช่น สีแดงต้องมีอยู่ที่สสาร สีแดงต้องมีอยู่ที่ดอกไม้ ที่เสื้อ ที่หนังสือ สีแดงจะอยู่ลอยๆ เกิดขึ้นลอยๆไม่ได้ เจตสิกก็ต้องอาศัย จิตในลักษณะนี้เช่นกัน เจตสิกมี ๕๒ แต่ที่เป็นสังขารมี ๕๐(ยกเว้นเวทนาและสัญญา) แบ่งเป็น

๑. อัญญาสมานาเจตสิก ๑๑ คือเจตสิกที่เป็นกลางๆ เข้าได้กับทั้งฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว
๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ คือเจตสิกที่เป็นอกุศลหรือฝ่ายชั่ว
๓. โสภณเจตสิก ๒๕ คือเจตสิกที่ดีงาม

แยกแยะโดยละเอียดได้ดังนี้

๑. อัญญาสมานาเจตสิก ๑๑ เป็นเจตสิกที่เข้าได้ ประกอบได้กับจิตทุกประเภท คือประกอบได้ทั้งดีทั้งชั่ว (ในหมวดนี้ที่จริงมี ๑๓ ตัณหาและสัญญาที่เป็นเจตสิกในหมวดนี้ แต่ไม่นับเป็นสังขารออกไป จึงเป็นอัญญาสมานาเจตสิก ๑๑) ได้แก่ ๒ กลุ่มใหญ่ คือ

๑.๑ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก คือเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง มี ๕ คือ

- ๑.๑.๑ ผัสสะเจตสิก เจตสิกมีหน้าที่รู้สึกกระทบอารมณ์
- ๑.๑.๒ เจตนาเจตสิก หรือเจตสิกมีหน้าที่ตั้งใจในอารมณ์
- ๑.๑.๓ เอกัคคตาเจตสิก คือเจตสิกมีหน้าที่ทำให้อารมณ์แน่วแน่เป็นหนึ่ง
- ๑.๑.๔ ชีวิตินทรีย์เจตสิก คือเจตสิกมีหน้าที่รักษาอารมณ์
- ๑.๑.๕ มนสิการเจตสิก คือเจตสิกมีหน้าที่พิจารณาอารมณ์

๑.๒ ปกิณณกเจตสิก คือ เจตสิกที่เกิดทั่วไปทั้งฝ่ายดีและชั่ว แต่ไม่ตายตัว มี ๖ คือ

- ๑.๒.๑ วิตกเจตสิก คือเจตสิกมีหน้าที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์
- ๑.๒.๒ วิจารณ์เจตสิกคือเจตสิกมีหน้าที่ประกอบจิตไว้ในอารมณ์
- ๑.๒.๓ อธิโมกขเจตสิก คือ เจตสิกมีหน้าที่ตัดสินใจ
- ๑.๒.๔ วิริยเจตสิก คือ เจตสิกมีหน้าที่สร้างความเพียรในจิต
- ๑.๒.๕ ปีติเจตสิก คือ เจตสิกมีหน้าที่ทำให้จิตอิ่มเอิบ
- ๑.๒.๖ ฉันทเจตสิก คือเจตสิกมีหน้าที่ปรองจิดให้พอใจในอารมณ์

๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ เจตสิกที่เป็นอกุศลหรือฝ่ายชั่ว จำแนกได้ดังนี้

๒.๑ อกุศลสาธารณเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลทุกดวง มี

๔ คือ

๒.๑.๑ โมหเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้มงายลุ่มหลง

๒.๑.๒ อหิริกเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้ไม่ละอายต่อบาป

๒.๑.๓ อโนตตัปปเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้ไม่เกรงกลัวต่อบาป

๒.๑.๔ อุทัจจเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้ฟุ้งซ่าน

๒.๒ ปกิณณกอกุศลเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตที่เป็นอกุศล แต่ไม่
ตายตัวทุกครั้ง มี ๑๐ คือ

๒.๒.๑ โลกเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้โลภ

๒.๒.๒. ทิฏฐิเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้เห็นผิด

๒.๒.๓ มานเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้มีความถือตัว

๒.๒.๔ โทสเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้เกิดความโกรธ

๒.๒.๕ อิศสาเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้ริษยาผู้อื่น

๒.๒.๖ มัจฉริยเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้ตระหนี่หวงแหน

๒.๒.๗ กุกกุจเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้เคียดรื้อนรำคาญใจ

๒.๒.๘ ถีนเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้หัดหนู่ที่ถ้อย

๒.๒.๙ มิทธเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้เชื่องซึม

๒.๒.๑๐ วิจิกิฉณาเจตสิก เจตสิกปรุงจิตให้เกิดความสงสัย

๓. โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดำรงเกิดกับจิตที่เป็นกุศลและเป็นกลางๆ มี
๒๕ คือ

๓.๑ โสภณสาธารณเจตสิก คือ เจตสิกที่เกิดกับจิตที่ดำรงทุกดวง มี ๑๕

คือ

- ๓.๑.๑ สัทธาเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติให้เชื่อในสิ่งที่ตั้งาม
ในสิ่งที่ควรเชื่อ
- ๓.๑.๒ สติเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติให้ระลึกได้ ไม่เผลอ
- ๓.๑.๓ หิริเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติให้ละอายต่อความชั่ว
- ๓.๑.๔ โอตคัปปเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติให้กลัวบาป
- ๓.๑.๕ อโภจเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติไม่ให้โลภ
- ๓.๑.๖ อโทสเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติไม่ให้โกรธ
- ๓.๑.๗ ตั้ตรมั้ชณั้ตตาเจตสิก(อุเบกขา) คือเจตสิกตั้งอยู่ใน
ความเป็นกลาง คือวางเฉย
- ๓.๑.๘ ภายปีสตั้ทธิเจตสิก คือเจตสิกปรุ่จติความรู้้สึกให้สงบ
หรือความสงบแห่งนามกายคือเจตสิก
- ๓.๑.๙ จิตตปีสตั้ทธิเจตสิก คือเจตสิกปรุ่จติให้สงบ
- ๓.๑.๑๐ ภายลหุตาเจตสิก คือธรรมชาติทำกองเจตสิกให้เบา
- ๓.๑.๑๑ จิตตลหุตาเจตสิก คือเจตสิกปรุ่จติให้เบา
- ๓.๑.๑๒ ภายมทุตาเจตสิก คือธรรมชาติทำนามกายหรือเจตสิก
ทั้งหลายให้นุ่มนวลอ่อนละมุน หรือเจตสิกปรุ่จติความ
รู้้สึกให้นุ่มนวล
- ๓.๑.๑๓ จิตตมทุตาเจตสิก คือเจตสิกปรุ่จติให้นุ่มนวล
- ๓.๑.๑๔ ภายกัมมัญญตาเจตสิก คือธรรมชาติที่ทำนามกายคือ
เจตสิกทั้งหลายให้อยู่ในภาวะควรแก่งานหรืออยู่ใน
ภาวะที่ทำงานได้ดี
- ๓.๑.๑๕ จิตตกัมมัญญตาเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุ่จติให้ควรแก่
งาน อยู่ในภาวะที่ทำงานได้ดี

๓.๑.๑๖ กายปาคุญญาเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุงความรู้สึกให้
คล่องตัวว่องไว หรือธรรมชาติทำเจตสิกทั้งหลายให้
คล่องแคล่ว

๓.๑.๑๗ จิตตปาคุญญาเจตสิก คือเจตสิกที่ปรุงจิตให้คล่องตัว
ว่องไว

๓.๑.๑๘ กายชุกตาเจตสิก คือธรรมชาติที่ทำนามกายหรือ
เจตสิกทั้งหลายให้ชัดเจน

๓.๑.๑๙ จิตตชุกตาเจตสิก คือเจตสิกปรุงจิตให้ชัดเจน

๓.๒ ปกิณณกโสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตฝ่ายดีงาม แต่ไม่ตาย
ตัวทุกครั้ง มี ๖ คือ

๓.๒.๑ สัมมาวาจา คือเจตสิกปรุงจิตให้พูดดี

๓.๒.๒ สัมมากัมมันตะ คือเจตสิกปรุงจิตให้ทำดี¹

๓.๒.๓ สัมมาอาชีวะ คือเจตสิกปรุงจิตให้เลี้ยงชีวิตดี²

๓.๒.๔ กรุณา คือเจตสิกปรุงจิตให้เกิดความสงสาร

๓.๒.๕ มุทฺตา คือเจตสิกปรุงจิตให้เกิดความพลอยยินดี

๓.๒.๖ ปัญญา คือเจตสิกปรุงจิตให้เกิดปัญญา รู้ริยสัจ รู้ดี-ชั่ว
เป็นต้น

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เรียกรวมว่า วีรดีเจตสิก ๓

กรุณา มุทฺตา เรียกรวมว่า อัปมัญญาเจตสิก ๒

๕. วิญญาณชั้น ๓ คือ การรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถือความรู้
แจ้งอารมณ์จาก การเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสทางกายว่าเย็นร้อนอ่อนแข็ง รู้

¹ สัมมากัมมันตะ คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกาม

² สัมมาอาชีวะ คือดำรงชีพโดยถูกต้องตามหลักศีลธรรมและกฎหมาย สัมมาอาชีวะของภิกษุสงฆ์คือบิณฑบาต ของฆราวาสคือทำ
อาชีพสุจริตไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม

อารมณ์ทางใจ เมื่อตากระทบรูปก็เห็น หูกระทบเสียงก็ได้ยิน เป็นต้น ในพระอภิธรรม เรียกวินิยญาณขั้นนี้ว่าจิต หากแบ่งวินิยญาณตามที่เกิด แบ่งได้เป็น ๖ คือ

๑. จักขุวินิยญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา
๒. โสตวินิยญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
๓. จ्ञานวินิยญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก
๔. ชิวหาวินิยญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
๕. กายวินิยญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
๖. มโนวินิยญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

วินิยญาณในขั้น ๕ นี้ต้องอาศัยอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบหรือสัมผัสกับอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส(โผฏฐัพพะ) ธรรมารมณ์ แล้วเกิดการรับรู้ขึ้น ดังนั้น คนตาบอด มองไม่เห็นรูป ก็คือไม่มีจักขุวินิยญาณ(การรับรู้ทางตา) คนหูหนวกไม่ได้ยินเสียง ขาดการรับรู้ทางเสียง เรียกว่าขาดโสตวินิยญาณ เป็นต้น

ชีวิตประกอบไปด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วินิยญาณ หากพิจารณาจะเห็นว่าประกอบไปด้วยส่วนใหญ่ว่า ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูป คือรูปขั้น หรือรูปกาย กับส่วนที่เป็นนามหรือนามขั้นอันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วินิยญาณ

ความเป็นจริงของชีวิต

ความเป็นจริงของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลาย คือการตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณะ

สามัญลักษณะ คือลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง¹ นั่นคือสิ่งทั้งปวง (ยกเว้นพระนิพพาน) จะมีลักษณะเช่นนี้เหมือนกันหมด ได้แก่

อนิจจตา	ความเป็นของไม่เที่ยง
ทุกขตา	ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของทนอยู่มิได้
อนัตตา	ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน

ไตรลักษณ์ คือลักษณะ ๓ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา นั่นเอง

อนิจจตา หรือ อนิจจัง คือความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความไม่ยั่งยืน เป็นภาวะของสิ่งทั้งหลายที่ต้องเสื่อมสลายไป ชีวิตของคนเกิดแล้ว ก็เติบโตเป็นหนุ่มสาว แสดงให้เห็นถึงความไม่คงที่ เด็กแล้วก็ต้องโต แก่แล้วก็ต้องตาย ไม่มีใครอยู่คงที่ ร่างกายที่แข็งแรงก็มีการเจ็บป่วยหรือพิกลพิการไป แสดงให้เห็นความไม่คงที่ของ ร่างกาย ไม่เพียงแต่ชีวิตมนุษย์หรือสรรพสัตว์เท่านั้นที่ตกอยู่ภายใต้ความเป็นอนิจจัง สิ่งอื่นๆ แม้ข้าวของเครื่องใช้ ธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ สายน้ำ ก็ต้องเปลี่ยนแปลง ข้าวของเครื่องใช้ก็เก่าไป ชำรุดไป ต้นไม้ก็เติบโตแล้วล้มไป สายน้ำก็ตื่นเงินไปหรือสกปรกหรือเซาะตลิ่งให้ดูกว้างขึ้น หากพิจารณาจะเห็นว่า ไม่มีสิ่งใดที่เราเคยเห็นเคยรู้จักแล้ว คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง

ทุกขตา ความหมายของทุกขตาหรือทุกข์ในไตรลักษณ์ คือภาวะที่ทนอยู่ไม่ได้ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ต้องถูกบีบคั้น เป็นภาวะที่ทำให้เกิดทุกข์ เป็นภาวะที่ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่ง ต้องแตกดับ สูญสลายไป ที่ทนอยู่ไม่ได้เพราะถูกความเกิดความคับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชทรงแสดงตัวอย่างของทุกข์ของร่างกายในลักษณะที่เกิดดับ ถูกบีบคั้นไว้ดังนี้

¹ พระราชวรมุนี. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ ๒๕๒๘ หน้า ๑๓๔.

“... แม้กระทั่งการแสวงหาอาหารมาบริโภคก็เป็นทุกข้ออย่างหนึ่ง การที่ต้องบริโภคอาหารก็เพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นนั่นเอง ร่างกายนี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุคินน้ำไฟลมเป็นความเกิด แล้วก็ถูกความดับบีบคั้นให้สิ้นไปหมดไปอยู่ตลอดเวลา ก็ต้องหาธาตุคินน้ำไฟลมเข้ามาเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา ก็แปลว่าความที่มาเพิ่มเติม นั่นก็เป็นความเกิดขึ้นอีก ก็มีความบีบคั้นอีก อาหารหยาบก็เห็นกันว่าบริโภควันละมือนึ่ง สองมือ สามมือ แต่ว่าอาหารที่ละเอียดนั้นต้องบริโภคกันอยู่ทุกขณะ เช่นว่า ลมหายใจเข้าออกที่ต้องกินลมกันอยู่ทุกขณะ เว้นขาดไม่ได้ แปลว่า การถ่ายและการกิน นั้นมีอยู่ทุกขณะหายใจเข้าออก กินเข้าไปเท่ากับเกิด ถ่ายออกไปเท่ากับดับ เป็นความเกิดความดับของสังขารที่มีชีวิต จึงต้องถูกความเกิดดับนี้บีบคั้นอยู่ตลอดเวลา แม้สังขารที่ไม่มีใจครองเช่นต้นไม้ ก็ต้องกินอาหารอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ถูกความเกิดดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน แม้สิ่งทั้งหลายนอกจากนี้ก็เช่นเดียวกัน แต่ว่ามีลักษณะที่ต่างกันไป เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องปรวนแปรเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย นี่คือลักษณะที่เป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายจึงเป็นทุกข์!...”

อนัตตา คือความไม่มีตัวตน ไม่ใช่ตัวตน หรือบังคับไม่ได้ ไม่ตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชา ในอนัตตลักษณะสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ว่า...

“ขันธ ๕ ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะหวังไม่ได้ บังคับไม่ได้ว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่างเป็นอย่างนั้นเลย”

ลักษณะของอนัตตาคือ ไม่อาจหวังไม่อาจเลือกได้ตามชอบ ไม่อาจกำหนดกะเกณฑ์บังคับให้เป็นไปอย่างที่เราต้องการ เช่น เราไม่สามารถบังคับหรือกำหนดให้ร่างกายของเราเป็นเด็กหรือเป็นหนุ่มสาวอยู่ตลอดไปอย่างได้แก่ขราเลย ไม่อาจปรารถนาให้ตนเองเป็นอมตะไม่รู้จักตาย แม้วิทยาการสมัยใหม่หรือความรู้ทางวิทยา

¹ สมเด็จพระญาณสังวร. ธรรมคุณฎี. มหามกุฏราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ ๒๕๓๗ หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

ศาสตร์อาจช่วยชะลอความชราหรือทำให้ร่างกายแข็งแรงมีอายุยืนก็ตามแต่ก็ไม่อาจฟัน
หลักความจริงนี้ไปได้ แม้จะดูแลรักษาตัวอย่างดีเพียงไรก็ไม่พ้นความตายอยู่ดี อนึ่ง
ความตายไม่ได้เกิดจากการเจ็บป่วยแก่ชราเท่านั้น อุบัติภัยต่างๆก็เป็นสาเหตุแห่ง
ความตายได้เช่นกัน สิ่งอื่นๆที่ไม่ใช่ร่างกายชั้น๕ ก็เป็นสิ่งที่เราควบคุมให้อยู่ใน
สภาพเดิมเป็นนิรันดร์ไม่ได้เช่นกัน อย่างกล่าวเพียงบ้าน รถยนต์ ข้าวของเครื่องใช้ที่เรา
เห็นความเก่าโทรมได้ชัดเจน สิ่งที่คุณจะแข็งแรงเช่น ภูเขา เปลือกโลก ก็ยังเปลี่ยนแปลง
ไม่เป็นไปตามอำนาจความปรารถนาที่จะให้ดำรงอยู่เช่นนั้นตลอดไป บุคคลทั้ง
หลายมักจะเดือดร้อนทุกข์ใจ เพราะต้องการให้สิ่งนั้น สิ่งนี้ คนนั้น คนนี้ เป็นไปดังที่
ใจเราต้องการ ต้องการให้สิ่งนั้น สิ่งนี้ คนนั้น คนนี้ คงที่ เป็นไปอย่างที่เคยเป็นเสมอไม่
เปลี่ยนแปลงตลอดกาล เมื่อมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็อยากให้อยู่ตลอดไป ซึ่งขัด
กับความเป็นจริงของชีวิตและสรรพสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกข
ตา และอนัตตา ฉะนั้น เมื่ออยากจะให้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นของเราตลอดไปเพียง
ใดก็ต้องประสบกับการเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ บุคคลผู้
ไม่รู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงของชีวิต ต้องการฝืนกฎไตรลักษณ์ เมื่อเป็นไปไม่ได้
ย่อมประสบความทุกข์